

„Tento dopis si nechte na památku na mě“

Poslední dopisy Čechoslováků popravených za druhé světové války v Drážďanech

BIRGIT SACK – PAVLA PLACHÁ

Posledním písemným sdělením osob odsouzených v období nacionálního socialismu k trestu smrti, která adresovaly svým blízkým, nebylo dosud v Česku ani v zahraničí věnováno mnoho pozornosti. Pouze několik dopisů na rozloučenou se po roce 1945 stalo součástí různých pramenných edic, jež však sloužily především jako připomínka vybraných (komunistických) obětí nacismu. Navíc v nich chyběl popis okolností vzniku dopisů, bez čehož nelze k těmto jedinečným dokumentům, které nám přibližují mentalitu odsouzených, úděl jejich rodin i každodennost nacistické perzekuční praxe, objektivně přistoupit.

V nacionálně socialistickém Německu bylo jen v Drážďanech v letech 1934 (1940) až 1945 popraveno gilotinou minimálně 892 československých státních příslušníků.¹ V rámci projektu dokumentace této skupiny obětí Památkem Münchner Platz v Drážďanech a Ústavem pro studium totalitních režimů ČR se dosud podařilo dohledat téměř 80 dopisů na rozloučenou, které odsouzení napsali krátce před vykonáním trestu smrti. Následující text se soustředí na tato poslední sdělení. Pohlíží na ně novou optikou jako na zcela specifické historické prameny, všímá si okolností jejich vzniku a analyzuje jejich obsah. V závěru přináší dopisy pěti vybraných pisatelů doplněné o jejich biografické skici.

Dopis na rozloučenou mohli odsouzení na smrt napsat poté, co jim státní zastupitelství oznámilo, že jejich žádost o milost byla zamítnuta. Zároveň byl dotyčný/dotyčná informován/informována o termínu popravy. Tyto informace se odsouzení dozvěděli v předvečer nebo v den

konání popravy, a na poslední dopis jim tudíž již nemohla přijít žádná odpověď. Toto definitivum, jakož i vědomí blízké smrti činí z dopisů na rozloučenou jedinečný dokument svého druhu. Dopis mohl být napsán v rodném jazyce, což s ohledem na přísnou regulaci ostatní vězeňské korespondence znamenalo jisté privilegium. Pro správný výklad problematiky posledních dopisů je též důležité, že stejně jako ostatní písemný kontakt z vazby podléhaly cenzuře. V mnohých z nich se proto objevují vygumovaná nebo začerněná místa. Vězni s cenzurou počítali, proto je při interpretaci dopisů nutné brát v potaz i autocenzuru jejich pisatelů.

Autory většiny dochovaných dopisů z Drážďan jsou lidé odsouzení k trestu smrti kvůli účasti v protinacistickém odboji. Dva z pisatelů byli odsouzeni kvůli držení zbraní. Jedna žena a pět mužů bylo popraveno za kriminální delikty, k nimž patřila černá porážka dobytka, krádež nebo podvod. Dochovaná dokumentace většiny těchto případů nenaznač-

je, že by se jednalo o činy, které by měly konkrétní politické pozadí. Neodvedené nebo odcizené zvířectvo nebo zboží zjevně sloužilo těmto lidem pro vlastní potřebu, případně k zaopatření rodinných příslušníků. Mnozí Češi se pravděpodobně necítili být vázání dodržováním rigidních hospodářských nařízení, která sloužila k udržení chodu německé válečné ekonomiky. Z tohoto důvodu se někteří z těchto odsouzených ve svých dopisech na rozloučenou označují za nevinné. Ostatně ani německé justiční orgány nemusely delikty typu černý obchod interpretovat vždy jako „čistě kriminální činy“, nýbrž jako akt odporu proti okupaci.

Jako příklad lze uvést rozsudek Zvláštního soudu Drážďany nad Rudolfem Seidlem (1919–1943) z dubna 1943, v němž se uvádí: *Činil tak, aby rychle přišel k penězům a jako Čech prostřednictvím sabotáže německých hospodářských nařízení poškodil Říši.*² Najdou se však případy, které nevznívají jednoznačně. Například Leo Steiner (1912–1942) (viz jeho níže

1 Další popraviště, kde byly popraveny stovky Čechoslováků, se nacházela v Berlíně-Plötzensee, Vratislavi (Wrocław, něm. Breslau), Vídni, Brandenburg-Görden a na dalších místech.

2 *Bundesarchiv Berlin* (dále jen BArch Berlin), Mordregister II, Rudolf Seidl.

Soudní budova na Münchner Platz v Drážďanech. Pohled do dvora, kde se nacházelo popravě (kolem roku 1910). Foto: Památník Münchner Platz Dresden

otištěný dopis na rozloučenou), sám židovského původu, byl zapojen do sítě osob, které podporovaly Židy diskriminované v rámci přidělového systému dodáváním načerno získaných lístků na maso a šatstvo. Při vědomí kontextu rasové perzekuce se jeho jednání samozřejmě jeví jako morálně opodstatněné.

Většinu z posledních dopisů, jež dnes máme k dispozici, u sebe uchovávali rodinní příslušníci, případně jejich potomci. Přes dvacet dopisů se

nachází ve Vojenském historickém archivu v Praze ve sbírce Osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., která obsahuje žádosti pozůstalých o přiznání statutu účastníků národního boje za osvobození pro popravené. Kopie nebo přepisy dopisů na rozloučenou přikládali žadatelé k žádostem jako průkazné dokumenty. Ve fondu Sběrka osob v témže archivu se nalézají dopisy dvou známých členek a jednoho člena KSČ (Marie Škardová, Zdeňka Varhulíková a Antonín Vi-

dim), které byly původně též v držení rodiny. Platí to i o dalších patnácti dopisech, jejichž originály či reprodukce byly předány do regionálních archivů a muzeí.

Některé z dochovaných dopisů jsou k dispozici pouze v prepisech, a nelze u nich tudíž vyloučit, že při prepisování došlo k vědomému či nevědomému vynechání částí textu nebo vznikly nepřesnosti a chyby. U šesti dopisů máme k dispozici jen jejich dříve zveřejněnou podobu. V těchto případech je nutné brát v potaz možné manipulativní zacházení s původním textem. Jiné dopisy na rozloučenou zůstaly uchovány pouze jako fragmenty.

Okolnosti vzniku dopisů

Období mezi tím, než rozsudek smrti nabyl právní moci, a samotným vykonáním poprav, regulovalo nařízení říšského ministerstva spravedlnosti, vydané poprvé v roce 1935 pod názvem *Massnahmen aus Anlass von Todesurteilen* (Opatření týkající se rozsudků smrti). Pokud se v místě vynesení nejvyššího trestu nenacházelo popravě, bylo nutné odsouzeného na místo poprav převézt. V Drážďanech byli tito odsouzení nejprve předáni tzv. vyšetřovateli (*Untersucher*). Museli mu odevzdat veškerý svůj majetek, zejména civilní oděv, za nějž obdrželi vězeňské šaty. Poté je převzal příslušný dozorce (*Belegschaftsbeamte*); každý dozorce měl na starost zhruba 30 vězeňských cel. Odsouzeným spoutal ruce a odvedl je do cel smrti. Tyto speciální cely se nacházely na konci chodeb a podléhaly zvláštním bezpečnostním opatřením, vládla v nich přísnější ostraha a jejich kontrola probíhala denně. V této fázi měli odsouzení na ruku trvale pouta, která jim byla odejmuta pouze při osobní hygieně a při psaní dopisů.³

Kvůli narůstajícímu počtu rozsudků smrti nebyli oproti původnímu

3 *Sächsische Staatsarchive - Hauptstaatsarchiv Dresden*, Bestand Nr. 11120 (Staatsanwaltschaft beim Landgericht Dresden), Nr. 83, výslech Alberta Adlera, vrchního dozorce ve vazební věznici v Drážďanech, 20. 11. 1945.

plánu v Drážďanech nejpozději od roku 1944 odsouzení k trestu smrti umístování do cel smrti jednotlivě. Vzhledem k nízkému počtu omilostněných rozsudků smrti se o poslední fázi života odsouzených nedochovalo mnoho zpráv. Navíc ne všichni omilostnění válku přežili. Autorem jedné z mála vzpomínek na pobyt v cele smrti je František Nepeřený (1924–2013), který působil jako spojka mezi ilegálními skupinami.⁴ Drážďanský Lidový soudní dvůr nad ním vynesl původně nejvyšší trest, který byl však později díky milosti snížen na trest odnětí svobody v káznici. Nepeřený vylíčil svůj pobyt na cele smrti následovně: *A potom jsem dostal celu číslo 2 v Drážďanech v pátém patře a já jsem měl číslo 2B, byli tam už dva odsouzení, Matějka Vojtěch a Láška Karel. Přijali mě velmi hezky a divili se, že já jsem za tuhleto činnost dostal taky trest smrti. Čas utíkal a dostali jsme železná pouta a za tu dobu jsem měl asi osm druhů pout, která se sundávala, když jsme jedli. Nejhorší, co jsem zažil v tomto období, byl hlad. Já byl devatenáctiletý mladík, takže jsem potřeboval ještě opravdu jíst a slít, ovšem to tam nebylo. Proto [to] byla doba, kdy jsem si přál, abych už jednou byl popraven, aby ten hrozný život skončil.*⁵

V době, kdy probíhalo obligatorní řízení o udělení milosti, byly návštěvy rodinných příslušníků u odsouzených k trestu smrti v zásadě ještě možné. Například Josefa Tomsová navštívila svého manžela Karla Tomsu (1893–1944), odsouzeného k smrti Vrchním zemským soudem v Drážďanech v srpnu 1944, dvakrát. Během druhé návštěvy, která trvala patnáct minut, ji doprovázela jejich dospělá dcera. Mnohým rodinným příslušníkům však taková návštěva zůstala bez udání důvodu odepřena. V těchto případech se mohl důležité role prostředníka mezi rodinou a od-

Franz Bänsch (1899–1961) byl od ledna 1935 farářem katolické farnosti St. Paulus v Drážďanech-Plavně. Věznice na Münchner Platz v Drážďanech, kde působil vedle svého úřadu jako vězeňský duchovní, spadala do jeho farního okrsku. Pocházel z Grossenhainu a byl členem řádu Oblati Mariae Immaculatae (Misionáři oblátí Panny Marie Neposkvrněné). Do osobních formulářů jednotlivých vězňů, které obdržel od vedení věznice, si dělal poznámky o duchovní péči o odsouzené k trestu smrti a o jejich posledních přáních, zaznamenával adresy rodinných příslušníků a čas poprav. Díky těmto záznamům mohl po válce zprostředkovat pozůstalým poslední hodiny jejich blízkých před smrtí.

Páter Franz Bänsch na fotografii pořízené kolem roku 1960

Foto: Katolický farní úřad St. Paulus

souzeným ujmout vězeňský katolický duchovní páter Franz Bänsch, případně jeho evangelický protějšek.

Pokud si to odsouzení přáli, navázal s nimi páter Bänsch kontakt. Komunikoval s nimi, nabízel jim možnost zpovědi a sháněl pro ně české modlitební knížky nebo i cigarety. Jedním z těch, které vícekrát navštívil v období naděje a nejistoty, kdy se čekalo na rozhodnutí ve věci milosti, byl Jaroslav Vondráček (1910–1943). Jeho rodiče vyjádřili páterovi svou vděčnost za to, že doprovázel jejich syna v těchto těžkých chvílích, v dopise ze 14. června 1943, tedy čtyři dny před jeho popravou: *Děkujeme Vám z rodičovského srdce! Náš syn o Vás ve svých dopisech píše, jak jste milý a hodný, s takovou radostí nám sděluje, že byl u svatého přijímání, že jste mu půjčil české modlitební knížky. Jsme si jisti, že to jsou jeho nejkrásnější chvíle, když jste s ním. Chtěli jsme ho také navštívit, ale nebylo nám to dovoleno.*

*Velmi Vás prosíme, pozdravujte ho od nás, dejte mu útěchu a sílu, aby uběhl, že ho Bůh neopustil a že se nad ním slitoval. Byli bychom Vám velmi vděční, kdybyste nám o něm napsal něco víc, také o jeho zdravotním stavu a jak snáší svůj osud.*⁶

V cele smrti strávili odsouzení v průměru dva měsíce. V předvečer poprav jim bylo ze státního zastupitelství sděleno, že jejich žádost o milost byla zamítnuta a poprava proběhne za dvanáct hodin, tedy v brzkých ranních hodinách příštího dne. Tato lhůta byla od 1. září 1942 zkrácena na osm hodin. Kvůli urychlení celé procedury se mohla poprava napříště konat v každou denní nebo noční hodinu. V Drážďanech se zamítnutí milosti oznamovalo zpravidla dopoledne, k vykonání trestu smrti docházelo kolem 18. hodiny.

Odsouzení na smrt byli na několik posledních hodin života odvedeni z cel smrti do zvláštních cel, které se

4 Dále též viz vzpomínky na celu smrti v Berlíně-Plötzensee CEBE-HABERSKÝ, Jaroslav: *Dům mrtvých. Věznice Moabit a Plötzensee 1940–1942*. Kvasnička a Hampl, Praha 1946.

5 Sbíрка Gedenkstätte Münchner Platz Dresden, rozhovor s Františkem Nepeřeným, 2. 6. 2010.

6 Tamtéž, pozůstalost pátera Bänsche, dopis Jiřího a Anny Vondráčkových páteru Bänschovi 14. 6. 1943 (překlad autorka).

nacházely v přízemí vězeňské budovy. Od této chvíle byli pod *stálým a bezprostředním dohledem*.⁷ V kontaktu s nimi byli nadále už jen duchovní a obháje, rodinným příslušníkům zůstal do těchto prostor přístup v zásadě odepřen. Na přání směl odsouzený sepsat závěť. *Prosbám odsouzeného o potraviny a požitaviny mělo být vyhověno v míře přiměřené poměrům*.⁸ V posledních válečných letech, kdy bylo v Drážďanech denně popraveno kolem 18 osob, byli odsouzení k smrti rozdělováni do dvou až tří cel. Krátce před popravou se v nich po několika měsících setkávaly osoby odsouzené v témže procesu. Páter Bänšch v jednom ze svých poválečných svědectví označil taková setkání jako *většinou radostná, v nichž spočívalo mnoho útěchy a vnitřního zklidnění*.⁹ Několik (málo) žen s nejvyšším trestem zůstalo stejně jako předtím v celách smrti také zde od mužů odděleno.

Ve zvláštní cele měli odsouzení k smrti možnost napsat na předtištěný formulář s hlavičkou vězeňského zařízení svůj poslední dopis. Ačkoli jim k tomu byla sňata pouta, bylo to *velmi namáhavé psaní, neboť v cele nebyl žádný stůl*.¹⁰ Psalo se tedy s papírem přitisknutým ke zdi nebo na podlaze. Není známo, kolik osob odsouzených k trestu smrti možnosti napsat dopis využilo, respektive mohlo využít. Stejně tak nevíme, kolik dopisů neprošlo přes cenzuru, a nebylo tudíž odesláno. Někteří odsouzení nemohli dopis napsat kvůli špatnému psychickému stavu. Učitelka a odbojářka Růžena Vojtěchová (1903–1943) trpěla vězeňskou psychózou, psychickou reakcí na věznění a izolaci.

Podle protokolu o popravě se *zcela zhroutila* a ke gilotině ji museli 30. listopadu 1943 odnést.¹¹ Někteří odsouzení nebyli v kontaktu s rodinnými příslušníky a neměli nikoho, komu by mohli (chtěli) napsat. Vzhledem k přísným bezpečnostním opatřením a tomu, že přístup k odsouzeným byl v posledních hodinách umožněn pouze několika málo osobám, bylo téměř vyloučeno, že by se někomu podařilo propašovat z cely smrti nějaký moták. Pozoruhodnou výjimku představuje ilegální dopis Zdeňky Varhulíkové, který z cely tajně vynesla pravděpodobně německá dozorkyně, a moták Jaroslava Kostlivého, zašitý do jeho kabátu (k oběma viz dále).

Od října 1942 vězeňský řád zakazoval, aby byl u poprav přítomen duchovní. Přesto se páter Bänšch snažil stát v posledních hodinách odsouzeným po boku. Podle jeho vzpomínek se směli na vlastní přání mezi čtyřma očima ve zvláštní cele pomodlit. Vzhledem k vysokému počtu poprav prováděných v jednom dni už ale v posledních válečných letech nebyla možná intenzivní individuální duchovní péče. Bänšch proto odsouzené shromáždil na improvizované společné bohoslužbě, přičemž jeden z vězňů přednášel modlitbu v mateřštině a ostatní odpovídali. Netýkalo se to však všech odsouzených. Podle Bänšchových vzpomínek někteří i v poslední chvíli modlitbu nebo jakoukoli komunikaci odmítli.¹²

Během duchovní péče se Bänšch soustředil na vztah odsouzených k Bohu. Probíral konkrétní události, k nimž došlo, a vykládal je v náboženském smyslu. Vězni se měli smířit se svým osudem, se svými rodinnými

příslušníky a s Bohem a zemřít bez nenávisti a hořkosti. Útěchu měli oni i jejich blízcí hledat ve víře v posmrtný život. Tyto a podobné myšlenky se zrcadlí i v dopisech na rozloučenou. Je možné, že při psaní se někteří odsouzení nechali páterem Bänšchem vést. Ten ve svých útěšných dopisech adresovaných rodinným příslušníkům popravených zdůrazňoval, že smrt neznamená konec a že s touto vírou zemřeli i ti, o něž pečoval. Růženě Markové, vdově po Františku Markovi (1901–1944) a sestře Karla Brunnera (1895–1944), kteří byli oba popraveni v létě 1944, napsal v dopise z 12. prosince 1946: *Oba věděli, že nevstupují do temnoty a nejistoty, nýbrž, jak jim pravila jejich katolická víra, do světla a štěstí samotného velkého Pána Boha, do svého otcovského domu, tam, kde je přítomen Kristus. Jejich smrt doma by nemohla být krásnější. Nyní jsou již oba u cíle. Máte jich litovat? Určitě ne*.¹³

Obsahová analýza

Nad rámec věcných informací podávají dopisy na rozloučenou obraz o jazyku, emocionalitě i schopnosti dialogu a sebereflexe svých pisatelů. Ti v nich naposledy a jednostranně navazovali spojení se svými blízkými. Vzhledem k omezeným možnostem se pisatelé obraceli často na více osob najednou. Pokud měl dopis více adresátů, byli nezřídka oslovováni postupně každý zvlášť. Ne vždy však bylo možné napsat těm nejbližším. Stanislav Brunclík (1910–1944), vědom si uvěznění své manželky a rodičů, adresoval dopis své tchyni a malému synovi. Stejně tak Valentin

7 *Massnahmen aus Anlass von Todesurteilen*, 19. 2. 1939.

8 Tamtéž, 22. 10. 1935.

9 Sbíрка Gedenkstätte Münchner Platz Dresden, pozůstalost pátera Bänšche, nedatovaná zpráva Franze Bänšche o jeho činnosti jako vězeňského duchovního v době nacionálního socialismu.

10 Tamtéž.

11 *BArch Berlin*, sign. R 3001, 147068, Bl. 65, vrchní státní zástupce Rudolf Schuricht Říšskému ministerstvu spravedlnosti, 1. 12. 1943.

12 Sbíрка Gedenkstätte Münchner Platz Dresden, pozůstalost pátera Bänšche, nedatovaná zpráva Franze Bänšche o jeho činnosti jako vězeňského duchovního v době nacionálního socialismu.

13 Tamtéž (přeloženo autorkou).

Pouta nasazovaná odsouzeným k trestu smrti, kolem roku 1930

Foto: Robert Koschitzki / Památník Münchner Platz, Drážďany

Meerwald (1895–1944) (viz jeho níže otištěný dopis na rozloučenou) napsal poslední dopis své sestře Wilhelmine Paulickové, jelikož jeho manželka, která byla spolu s ním zapojena do odbojové činnosti, se v té době nacházela také ve vězení. Kde byla vězněna, Valentin Meerwald podle záznamů pátera Bäsche nevěděl.

Téměř všichni pisatelé žádali své blízké o odpuštění za utrpení, které jim způsobili. Vyjadřovali díky za společně prožitý čas, lásku a náklonnost, jichž se jim od nich dostávalo. Někteří děkovali i za úsilí, které příbuzní vyvinuli ve snaze o udělení milosti. Dále pisatelé reagovali na dřívější korespondenci nebo litovali, že se již nepodařilo vyjednat osobní návštěvu. Všichni se pokoušeli vyjádřit své city k blízkým verbálně, dva z odsouzených podle zmínky v textu dopisy políbili (Karel Tomsa a Leo Steiner).

Na začátku dopisu pisatelé zpravidla upozorňují na to, že se jedná o poslední dopis nebo pozdrav, neboť jim zbývá jen několik málo hodin života. Příležitostně popisují situaci ve vztahu k místu, kde se nacházejí. Antonín Mandík (1892–1944) a Josef Stríbrský (1898–1944) poukazují na to, že píšou bez brýlí, což jim činí velké potíže. Jaroslav Čeřen (1907–1942) píše, že je nemocen. Václav Křížek (1912–1943) své mimořádné rozpoložení přibli-

žuje tím, že *silně kouří* a cítí se *všelijak*. Také Karel Morkes (1902–1944) a Rudolf Seidl zmiňují duševní stav tváří v tvář smrti. Karel Morkes své rodině sděluje, že je *přiliš vyčerpán* a jeho myšlenky jsou *již rozházené*. Rudolf Seidl uvádí, že by toho chtěl své malé dceři tolik napsat, ale pár hodin před smrtí neví, jak by začal.

Někteří pisatelé v dopisech zmiňují, že se v cele smrti znovu shledali se svými známými. Takto strávili poslední hodiny svého života společně tři řezníci ze Svatky (okres Hlinsko) Ludvík Fousek (1906–1942) (viz níže jeho dopis), František Bureš (1914 až 1942) a Karel Slavíček (1912–1942).

Leo Steiner v dopise uvádí, že jsou s ním spoluodsouzení Petr Herman (1921–1942) a Rudolf Lustig (1912–1942), že jim zpívá a dokonce se společně smějí. Když Karel Morkes píše, že je jich v cele všech deset pohromadě, má tím na mysli sebe a devět spoluodsouzených k trestu smrti v procesu před Vrchním zemským soudem v Litoměřicích v srpnu 1944 (Pavel Bursa, Václav Vavřín, Alois Vaňous, Bohumil Tobiška, František Štěpánek, Josef Silbrník, Jan Nastoupil, Josef Mládek a Karel Fišer).

Opakuji se tématem je místo pohřbení. Někteří vyjadřují své přání být pohřbeni v rodné zemi, popřípadě v rodinném hrobě. Na-

příklad komunistický odbojář Václav Gottlieb (1894–1944), ač věděl, že to pravděpodobně nebude možné, chtěl být uložen do hrobu se svou ženou. V dopise svým dětem popsal, jakou podobu by měl náhrobek mít: *Udělejte na hrob obyčejný pomník z kamene ze Žďáru, symbolizoval moji i matčinu povahu, nechte na ten kámen označit, kde jsem zemřel a kdy.*¹⁴ Naproti tomu Karel Morkes si pohřeb výslovně nepřál (*Věro, popel můj neber, kdyby Ti ho nabízeli, nepřeji si to*). Již zmíněný František Bureš zase projevil přání, aby na jeho hrobě a hrobě jeho děti nebylo nic jiného než kopřivy a nápis: *Každý, kdo nás pochválí, ať se ihned popálí*. Jeho děti zemřely již v letech 1939 a 1941 a tato ztráta v něm podle vzpomínky jeho příbuzné způsobila velkou zatrpklost.

Všechny dopisy svým způsobem krouží kolem témat vzpomínání, zapomnění a opětovného shledání. Otázky, na něž pisatelé nacházejí různé odpovědi, znějí: zda a jak má být na popraveného/popravenou vzpomínáno, jestli chce a jak může dotyčný/dotyčná ovlivnit budoucí rodinné záležitosti nebo jak má být jeho/její role v narušené rodině v budoucnu kompenzována. Tyto úvahy hrály velkou roli zejména u těch odsouzených, kteří měli malé děti. Představy formulované v dopisech dávají nahlédnout do uspořádání partnerských vztahů, odhalují však i různorodou starost o to, zda lze na partnera zapomenout. Někteří mužští pisatelé svým ženám explicitně dávají volnou ruku při výběru nového partnera, jiní se pokoušejí ovlivnit výběr konkrétním návrhem vhodného kandidáta. K takovým úvahám vede pisatele bezpochyby pocit zodpovědnosti a oprávněná obava o materiální zabezpečení rodiny. Kromě bolesti ze ztráty blízkého člověka totiž rodina nesla podle zákona o soudních poplatcích (*Gerichtskostengesetz*) i procesní

14 Dnes má Václav Gottlieb kenotaf na rodinném hrobě na hřbitově v Rokycanech. Jeho tělo bylo pohřbeno v Drážďanech na hřbitově sv. Jana – viz <https://www.vets.cz/vpm/25053-kenotaf-vaclav-gottlieb/#25053-kenotaf-vaclav-gottlieb> (citováno k 29. 1. 2020).

náklady (pokud nebyly uhrazeny z peněz a cenností odsouzených, jež měla v úschově věznic). Náklady za rozsudek smrti činily 300 říšských marek. K tomu je třeba připočítat další poplatky za vazbu a samotnou popravu. Cenné osobní věci popraveného byly jeho příbuzným vráceny pouze v případě, že byl účet vyrovnán. Řada rodin se tak ocitala ve finanční nouzi. Lze předpokládat, že odsouzené ke zmíněným úvahám vedlo též přání zajistit svým dětem pokud možno klidné dětství v úplné rodině a tím minimalizovat psychické dopady tragických událostí na ně. Václav Cajthaml (1911–1944) tak v dopise na rozloučenou prosí svého bratra, aby se stal novým partnerem jeho ženy (*Frantíku, budeš-li to moci udělat, postarej se o moji rodinu, jsi ještě svobodný, dovolí ti to tvoje povaha, ujmi se Růži, prosím Tě o to*). Jaroslav Kostlivý (1910–1943) uvádí jako podmínku pro nové manželství své ženy kladný vztah budoucího partnera k jejich malému synovi (viz níže jeho dopis).

Vícero pisatelů se vyjadřuje k výchově a vzdělání dětí nebo sděluje své představy o jejich budoucím povolání. Eduard Král (1898–1943) například nabádal svého syna ke zdravému životnímu stylu, studiu cizích jazyků a varoval jej před nevhodnou literaturou (*Jiří, Ty nekuř, radím Ti a uč se pilně cizím řečem, čti knihy, aby ses vzdělával. Brak jako „Rodok!“¹⁵ nečti*).

Zatímco Václav Holý (1921–1944) žádal své rodinné příslušníky, aby na něj zapomněli, jiní si přáli opak. Pro zachování vzpomínky hrály důležitou roli osobní věci popravených. Ottakar Lepík (1896–1944) prosil rodinu, aby si jako vzpomínku ponechala jeho dopis na rozloučenou. Karel Tomsa přiložil do obálky s dopisem na rozloučenou svůj pramen vlasů. Zdeňka Varhulíková (1914–1944) odkázala konkrétním lidem knihy ze své domácí knihovny.

Jiní si přáli, aby si rodina na památku ponechala některou část jejich oděvu. Eduard Král, narážející nejspíš na svou oblíbenou básnickou sbírku *Těžká hodina* od Jiřího Wolke-
ra, prosil své blízké, aby ho „volali“ vždy s knížkou v ruce dvakrát třikrát do roka v 8 hodin večer. Antonín Vidim (1895–1944) se ujišťoval, že v srdci jeho ženy a dětí bude pro vzpomínku na něj dost místa. Karel Brychcín (1892–1944) se snažil utěšit svou ženu tím, že se jí místo něj vrátí alespoň jejich dva synové, kteří byli odsouzeni ve stejném procesu pouze k trestům odnětí svobody.

V dopisech se poměrně často objevuje zmínka o duchovní péči pátera Bänsche. Pisatelé oznamují, že byli u zpovědi či na mši nebo tam půjdou, případně že je u nich přítomen kněz, který je připravuje k odchodu na věčnost. Rudolf Drábek (1913–1944) píše, jaký má duchovní péče pozitivní vliv na jeho psychický stav, a oznamuje své rozhodnutí vstoupit před smrtí do katolické církve (*... neboť umírám s lehkým srdcem plně vyrovnán duševně s útechou pana katolického duchovního, neboť tímto okamžikem se zasvěcují církvi Katolické*).

Mnozí pisatelé nacházeli útěchu pro své rozbourané emoce v představě, že smrt neznamená definitivní konec. Někteří psali o tom, že se již za krátkou dobu shledají s těmi, kteří zemřeli dříve (rodiče, prarodiče). Vyskytují se též apely na rodinné příslušníky, aby se rovněž oddali víře. Josef Mareška (1905–1943) žádal svou ženu, aby věřila v Boha a vedla tak i jejich syna (*Bože prosím bys vše nesla tak jak se sluší a patří a věř jen v Boha, jakož i syna veď k němu*). Jaroslav Vondráček apeloval na svého otce, aby se k víře vrátil, a mohli se tak společně znovu shledat v nebi (*Tatínku, prosím Tě, vrať se k Pánu Bohu, abych i s Tebou dočkal se shledání*). Vnitřní přerod prodělala před svou smrtí třicetiletá učitelka Zdeňka Varhulíková, odsouzená za

účast v komunistickém odboji. V dopise na rozloučenou zdůraznila: *[...] jako vrchol sebepoznání jsem u sebe došla k víře v Boha a dále nabádala svou matku, aby milovala Ježíše jako cestu, pravdu a život a ne jako někoho, kdo na zavolání pomůže*.

Dopisy na rozloučenou bez transcendentálního zřetele jsou spíše výjimkou. Tento prvek nalézáme i u přesvědčených komunistů Marie Škardové (1906–1943) nebo Václava Gottlieba. V dopise Marie Škardové čteme: *[...] ten kdo je milován neumírá. Žije dál v srdcích lidí – jako ku př. Kristus, který také nezemřel. Ještě po 2000 letech žije stále zde na této zemi v srdcích spravedlivých – jeho život a smrt stejně dojmá všechny dobré lidi na světě*. A dále: *Bohu bych byla blíž, kdybych mohla vzít své drahé děti do náruče, sama se schovat do pevné a jisté náruče mužovy*. Středobodem úvah Marie Škardové je lepší lidská společnost a pisatelka předvídá, že se svět vrátí ke svobodě. Také díky těmto politickým konotacím lze její dopis považovat za mimořádný. Je s podivem, že byl i přes mnohé zásahy cenzury v podobě začernování některých pasáží odeslán. Václav Gottlieb píše: *[...] můj duch bude všude s Vámi a bude Vás chránit od všeho zlého. Myšlenka se nenechá zabít – duch se nenechá zmořit, ten bude dále v Rokycanech v úřadech, v dílnách, ve školách, všude, kde žije český člověk*.

Pisatelé si byli vědomi toho, že i jejich dopis na rozloučenou projde cenzurou. Přesto do svých posledních vzkazů zařazovali i vyjádření politického rázu, jakkoli jsou tyto formulace kvůli autocenzuře spíše obecného charakteru. Nezřídka vyjadřovali své přesvědčení o znovuoživení národní nezávislosti. Vlastenecké citění projevil například Otakar Moravec (1887–1943), když napsal, že umírá za *vlast a národ*. Toto vyjádření cenzura začernila, lze jej však

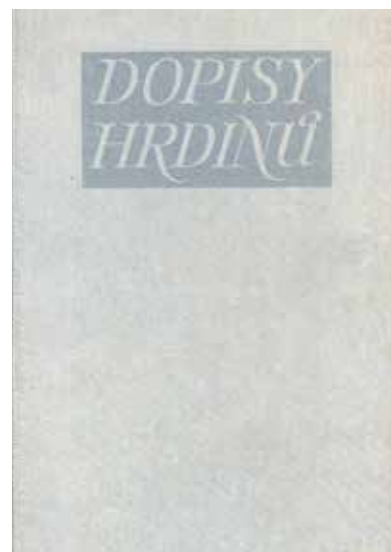
15 Též „rodokaps“, označení pro nenáročné dobrodružné romány. Výraz pochází z názvu edice Romány do kapsy, vydávané od poloviny 30. let nakladatelstvím Sběratel.

V roce 1946 vyšla v komunistickém nakladatelství Svoboda výběrová edice dopisů na rozloučenou s názvem *Poslední dopisy*, jejichž autory a autorkami byly osoby popravené nacisty kvůli angažmá v protinacistickém odboji. Předmluvu ke knize napsal básník František Halas. Každý zveřejněný dopis byl opatřen stručným životopisným medailonkem. Hlavním kritériem pro zařazení dopisu do edice bylo zapojení jeho pisatele či pisatelky do ilegální činnosti Komunistické strany Československa. Výběr dopisů měl dále zřejmě pokrýt nejružnější popraviště věznic, káznic a koncentračních táborů. Zařazením šesti žen (z celkem 31 osob) byla zohledněna obě pohlaví a na vyváženost se dbalo i v případě postavení popravených v rámci stranické hierarchie, neboť se tu vedle sebe ocitli jak významní funkcionáři strany, tak její řadoví členové a spolupracovníci. V případě několika osob se však nejednalo o skutečně poslední dopisy na rozloučenou. Například Stanislav Brunclík, Oldřich Hornof nebo Julius Fučík napsali uveřejněné dopisy po vynesení rozsudku smrti, kdy do samotného výkonu poprav zbývalo zpravidla několik týdnů či měsíců, v nichž ještě probíhalo řízení o udělení milosti. Dopisy zde byly publikovány v prepisech, originály nebyly přetištěny, nelze tedy vyloučit vědomou manipulaci s texty.

Druhá samostatná publikace, která se soustředila na dopisy psané před popravou, vyšla v nakladatelství Naše vojsko v roce 1956 pod názvem *Dopisy hrdinů. Poslední dopisy protifašistických bojovníků Evropy psané před popravou* a měla mezinárodní charakter. Předmluvu k ní napsal Emil František Burian, editorem byl Jaromír Hořec. Šlo o výběr z podobných zahraničních edic doplněný o dopisy Čechoslováků. Kniha zahrnuje korespondenci odbojářů z různých evropských zemí, nejvíce jich pocházelo z Německa (13), dále byli z Polska (10), Itálie (7), Bulharska (7) či Francie (6). Většina z deseti zařazených dopisů Čechoslováků byla již dříve přetištěna ve zmíněné edici *Poslední dopisy*. Nově se zde objevila oběť Slovenského národního povstání partyzán Karol Adler a Olex Borkaňuk, komunista ze Zakarpatské Ukrajiny popravený Maďary v Budapešti. Přístup k dopisům i struktura publikace zůstaly nezměněny. Účelem uvedených edic byla kromě veřejně deklarované připomínky „odkazu mučených a umučených“ obětí nacismu očividná propagace komunistického odboje a zdůraznění jeho celospolečenského, případně celoevropského záběru.

přesto rozluštit. František Ptáček (1919–1944) sdělil, že odchází z tohoto světa hrdě a s úsměvem na rtech *ve prospěch našeho českého národa a ve prospěch sociálních zlepšení těch, kteří čekají lepší život ale ne na úkor práce jiného*. Sám sebe zařadil do skupiny politicky pronásledovaných, když uvedl, že *zákeřný osud stihne také dneska více jiných kamarádů*. Václav Kropáček (1898–1943) se označil za *padlého v boji* a vyjádřil přání, aby z jeho dětí vyrostli *stateční a užiteční občané naší drahé vlasti*. Cyril Šumbera (1901–1944) použil pro vyjádření svého přesvědčení symbolu, když své blízké prosil, aby mu položili na hrob *hrst karafiátů*, znak socialismu a dělnického hnutí. Bohumil Kopřiva (1902–1943) zdůraznil, že umírá *pro spravedlivou věc*.

V řadě dopisů najdeme sdělení, že odsouzení odcházejí s čistým svědomím. Alois Vavroch (1916–1945), odsouzený za velezradu a napomáhání nepříteli, psal své rodině, že se loučí *velmi nerad* a že to není jeho vinou. Čin, za nějž byl odsouzen k smrti, označil jako *ne tak těžký* a doplnil, že do poslední chvíle doufal jen v několikaletý trest. Jan Žalda (1895–1944),

Titulní strany výběrových edic posledních dopisů z let 1946 a 1956 Foto: archiv autorek

odsouzený na základě stejných paragrafů, byl podle svých slov před smrtí *úplně klidný* a dodal: *vždyť jsem žádného nezabil a nic špatného neudělal*. Jaroslav Čerěn, jenž byl odsouzen k trestu smrti za machinace s přídelovými lístky na oděvy, napsal své ženě, matce tří malých dětí, že umírá s klidným svědomím, že nic neukradl

a nikoho nezabil. Sarkasticky dodal, že může za všechno poděkovat jistému Pařízkovi. Podle poválečných svědectví se jednalo o spolupracovníka Gestapa, který Čerěna označil za pachatele vlastních krádeží.¹⁶ Jako bezprávi vnímal svou smrt také Josef Kohout (1912–1944), jenž psal o těch, kteří *přišli a vzali mi život*.

16 *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA)*, sbírka osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 311853/94, Jaroslav Čerěn.

V některých dopisech je vyjádřena obava, aby se blízcí odsouzených nestali též terčem pronásledování. Jaromír Peták (1914–1945), který v cele smrti strávil více než dva roky (byl využit jako informátor/svědék), napsal, že jeho smrt má být výstrahou. Karel Tomsa prosil svou ženu: *Buď opatrná, nic nerozváděného nevyslovuj, ani v rozčilení.*

V některých dopisech se vyskytují literární odkazy na české i zahraniční autory. Pisatelé jich používají k vyjádření svých posledních myšlenek a citového rozpoložení. Šestadvacetiletý Emil Svoboda (nar. 1917), jenž byl popraven 31. května 1943, uzavírá svůj bilanční dopis adresovaný rodičům a bratrovi zvoláním: *Je poslední máj! Je lásky čas!*, tedy odkazem na *Máj* K. H. Máchy, v němž se objevuje přímo motiv popravy stětím. Povoláním knihař Josef Šedivec (1897–1944) cituje v závěru dopisu ženě a synovi tři sloky konejšivých veršů z básně J. V. Sládka: *V náručí boží, odkud jsme vyšli, večer se všichni sejdem zas.* Stejněho autora cituje i Eduard Král: *Kdo usnul již, spí každý rád a svatá je ta tichá noc, když přejde den.* Dalším básníkem, jehož tvorba vytanula na mysl dvěma mužům odsouzeným za účast v komunistickém odboji, je Jiří Wolker. Připomenuty jsou jeho básnické úvahy o smrti (*Smrt není zlá, ale umírání je těžké*) v dopise Františka Zoubka (1919–1944)¹⁷ nebo sociální *Balada o očích topičových* ze sbírky *Těžká hodina* v dopise Oldřicha Hornofa (1910–1944). Zdeňka Varhulíková utěšovala své rodiče a bratra odkazem na román Lva Nikolajeviče Tolstého: *Často jsem si vzpomínala na ono místo z Vojny a míru, kde kníže Andrej umírá a nazývá smrt procitnutím a na*

báseň *Jen dál* od Jana Nerudy: *[...] my věděli, co na nás cestou čeká, byt hrom v nás bil a mráz nám v kosti vál, toť jenom česká hudba odevěká, my při ní půjdem kupředu dál, jen dál. Za volnost lidskou v nás kdy rozkvetla - zas stojí Čech jak druhdy za ní stál. Ta myšlenka, která nás ve hrob smetla, zas k slávě vznese nás, jen dál, jen dál.* Vzpomenut je též slavný román Jacka Londona, jehož vztah k situaci pisatele je víc než zřejmý: *Dnes o 6. hod. večerní se má duše vznese v blankyt nebeský a tak se stanu Tulákem po hvězdách,* píše Rudolf Drábek z cely smrti svým rodičům.

Závěr

V Německu bylo před rokem 1933 možné udělit trest smrti jen za vraždu. V meziválečném Československu byly smrti trestány kromě vraždy též zločiny podle jiných speciálních norem trestního práva, například vojenská zrada (po novelizaci zákona na ochranu republiky v roce 1936). V nacionálně socialistické diktatuře se trest smrti stal běžným trestem, pozbyl své výlučnosti a zařadil se do každodenní justiční praxe. Důvodem byl zejména nárůst počtu trestných činů, za něž jej bylo možné udělit, a také územní expanze nacistického Německa, která se týkala mimo jiné i značné části československého území. Vysoký počet popravených československých občanů byl dán především potíráním protinacistického odboje. Mnozí Čechoslováci však byli odsouzeni za kriminální delikty v době války či za násilné trestné činy. Četnost vynesných rozsudků ovlivnila též skutečnost, že se v případě českých zemí jednalo

o průmyslově vyspělé oblasti, jejichž maximální hospodářské vytěžení se mělo odehrát (na rozdíl například od polských území) ve zdánlivě legálním rámci.

Při práci na projektu dokumentace československých občanů popravených za nacionálního socialismu v Drážďanech se podařilo shromáždit téměř 80 dopisů na rozloučenou. Jedná se s největší pravděpodobností jen o část posledních dopisů, které byly ve skutečnosti napsány. I tento neúplný vzorek však jasně ilustruje skutečnost, jak masové rozšíření trestu smrti sloužilo k udržování válečného hospodářství a cizí nadvlády. Dopisy na rozloučenou rovněž připomínají, že za jménem každého odsouzeného se skrývá individuální lidský osud. Obsahová analýza těchto pramenů pak odhaluje společné rysy, které jsou dány výjimečnou situací jejich vzniku, (auto)cenzurou, skutečností, že místo popravy se nacházelo mimo rodnou zemi, lokálními specifiky podmínek drážďanské věznice včetně poskytované duchovní péče, ale také podobností prostředí, z něhož pisatelé dopisů pocházeli. Jednalo se převážně o muže středního věku a české národnosti, kteří již většinou měli vlastní rodiny. Na druhou stranu se v dopisech zrcadlí i zcela individuální znaky, vyplývající z osobnostních vlastností, životních postojů a názorů odsouzených. Celkově jsou dopisy na rozloučenou především částí historie vzájemných vztahů, rozmluvou pisatelů s lidmi, k nimž měli blízko. Vypovídají o údělu na smrt odsouzených a jejich rodin. Představují tak mimořádný historický pramen, jemuž historiografie dosud nevěnovala patřičnou pozornost.

17 Jde o báseň *Umírající*. Přesná citace zní: *Smrti se nebojím, smrt není zlá, smrt je jen kus života těžkého, co strašné je, co zlé je, to umírání je.*

Následující výběr posledních dopisů, jejichž autory či autorkami jsou bývalí českoslovenští státní příslušníci popravení za druhé světové války v Drážďanech, představuje konkrétní příklady společných i individuálních rysů těchto jedinečných dokumentů své doby.

Ludvík Fousek (1906–1942)

Ludvík Fousek pocházel z rodiny domkaře a zedníka z obce Tři Studně u Nového Města na Moravě. V roce 1934 se oženil s Marií, rozenou Sedliskou (1908–1978), dcerou obchodníka ve Sloupnici. Měli spolu dvě děti, Evu a Jiřího. V roce 1935 si Fouskovi pronajali řeznictví v Libušině ulici ve Svratce na Vysočině. V roce 1941 si ve stejné ulici pořídili vlastní dům. Za okupace Ludvík Fousek načerno porážel hovězí dobytek a prasata, kvůli čemuž jej 29. dubna 1942 německý Zvláštní soud v Praze odsoudil v procesu s dalšími sedmi obžalovanými za porušení nařízení o válečném hospodářství a nařízení o škůdcích národa k trestu smrti.¹⁸ Nejvyšší trest dostal ještě jeden odsouzený z téhož procesu (František Bureš, viz výše). Žádost Marie Fouskové o milost pro manžela, adresovaná říšskému ministroví spravedlnosti, v níž se snažila zvrátit soudní rozhodnutí poukazem na své onemocnění a skromný původ manžela a přiložením fotografie jejich

Ludvík Fousek před svým řeznictvím (nedatováno) a s rodinou v létě 1934

Foto: Městské muzeum Svratka

malých dětí, byla zamítnuta.¹⁹ Ludvík Fousek byl popraven 6. srpna 1942. Kromě dopisu na rozloučenou rodina neobdržela o jeho smrti žádnou oficiální zprávu. Ještě v 60. letech žila Marie Fousková v naději, že k popravě

nedošlo. Po svém manželovi pátrala a za tímto účelem kontaktovala různé domácí i zahraniční instituce. Ve skutečnosti bylo tělo Ludvíka Fouska pět dní po vykonání popravě pohřbeno na Novém katolickém hřbitově v Dráž-

5/8 1942

Moje drahá maminko, Jiříčku a Evičko!

Přijměte ode mě poslední pozdrav a vzpomínku. Píši Vám dnes naposled, zítra odcházím z onoho života navždy, v půl šesté ráno 6/8. Modlím se za Vás k Bohu všemohoucímu, by Vás ochraňoval ode všeho zlého, a abyste byli hodně zdraví a šťastní. Sešli jsme se všichni tři a čekáme na popravu Slaviček, Bureš a já. Maminečko moje, neztrácej prosím tě hlavu nad mojí ztrátou a smiř se s tím hrozným neštěstím tak, jak jsem se smiřil já. Budte s Bohem, Bůh Vás opatruj. Modlete se za mě, by mi zde Bůh všemohoucí dal zemi lehkou a lehké odpočívání. Dopis jsem od Vás obdržel, za který Vám děkuji.

Vzpomínám, bude tomu 27. srpna rok, jak jste mi všeci přáli k svátku a co se za rok vše změnilo. Evinečko, drahá, přej svému tatínkovi k svátku zase jako vloni a já ti pošlu 10.000 pusineček na knížku, to budeš mít od tatínka poslední dárek. Maminko, přeji Ti vše nejlepší, radím Ti toto! Ať Ti Frantík opraví pěkně domek, vše dobře, co je dřevěného, podezdí, bys měla domek pěkný k obývání, a zaříd si nějaký dobrý obchod. Veškerej inventář odprodej, co nebudeš potřebovat. Jiříčkovi ponech všechny moje věci pěkně po mě na památku. Moje drahá rodino, s Váma se loučím a Vás na 1000x líbám též moje drahé Felcmanovy a všechny moje přátele.

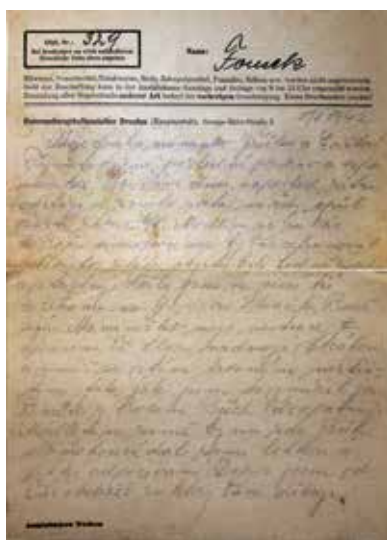
*Přijměte od svého starostlivého táti poslední s bohem
Bůh Vás opatruj*

18 VÚA - VHA, sbírka osvědčení podle zák. č. 255/1946 Sb., č. j. 312839/94, Ludvík Fousek.

19 Archiv rodiny Fouskových, žádost o milost Marie Fouskové říšskému ministroví spravedlnosti, nedatováno.

đanech. Marie Fousková pracovala do konce 50. let v řeznictví (poslední roky jako vedoucí zestátněné provozny). V dubnu 1945 sepsala pro své děti zprávu, ve které popsala utrpení, jímž rodina prošla v důsledku otceva věznění a popravy. Mimo jiné v ní uvedla: *Ne děti, Váš otec nikdy nebyl keřasem, ten se poctivě o vás staral a chléb svůj si zasloužil. Když něco koupil (na černo) pod ruku, vždy lidem v krámě veřejně prohlásil, zde je maso bez lístků dražší a zde na lístky podle stanovených cen. Kdo chce nebo může neb si ho koupí. [...] Vzpomínejte na něho vždy s láskou a úctou.*²⁰

Dopis na rozloučenou adresoval Ludvík Fousek své manželce Marii a dětem Evě a Jiřimu. Doručen jim byl týden po jeho smrti.²¹

Poslední dopis Ludvíka Fouska

Foto: soukromý archiv

Leo Steiner (1912–1942)

Leo Steiner se narodil 17. března 1912 v Milíčově nedaleko Jihlavy. Matka s babičkou provozovaly pohostinství, jeho otec, povoláním cukrář, padl v první světové válce. Leo měl ještě sestru Gretu. Ve 20. letech se matka s dětmi odstěhovala do Prahy, kde se Leo vyučil obchodníkem. Jeho vášní ale byla hudba. Společně s přáteli založil čtyřčlenný pěvecký soubor Zlatá hvězda, který se ve 30. letech v Praze proslavil interpretací oblíbených trampských písní. Oženil se s Hannou (Janou) Utitzovou. Za okupace se zapojil do ilegální činnosti skupiny, jež pomáhala získávat potravinové a oděvní lístky pro Židy, kteří byli částečně vyloučeni z přidělového systému. Gestapo jej zatkl na základě udání jeho milinky, která se mu tím chtěla pomstít, že ji opustil po otěhotnění své ženy. Zvláštní soud v Praze ho v listopadu 1941 odsoudil za tzv. černý obchod k trestu smrti. Popraven byl

v Drážďanech 24. února 1942, měsíc po narození dcery Jiřiny (v dopise na rozloučenou jí věnoval básničku). Jeho tělesné ostatky byly ještě v únoru 1942 převezeny do Prahy a pohřbeny na Novém židovském hřbitově na Olšanech (o možnosti převozu těla se Leo Steiner zmiňuje v posledním dopise). Jeho žena a dcera byly v srpnu 1942 deportovány z Prahy do židovského ghetta v Terezíně. V květnu 1944 odjely transportem do koncentračního a vyhlazovacího tábora v Osvětimi, kde byly zavražděny. Na hrobu rodiny Steinerových jsou, na rozdíl od Leo Steinera, jména jeho ženy Hanny (Jany) a dcery Jiřiny uvedena pouze symbolicky.²²

Dopis Leo Steinera na rozloučenou se dochoval pouze v německém překladu. Česká verze, která je zde publikována, je tudíž zpětným překladem.²³ Leo Steiner dopis adresoval své manželce Hanně (Janě), dceři Jiřině, sestře Gretě a švagrovi Jiřimu.

Leo a Hanna Steinerovi, 30. léta

Foto: haGalil.com

²⁰ Tamtéž, zpráva Marie Fouskové, 25. 4. 1945.

²¹ V přepisu dopisu byly kvůli srozumitelnosti opraveny gramatické chyby.

²² BArch Berlin, Mordregister, Leo Steiner a Zlatá hvězda – viz <http://www.hagalil.com> (citováno k 29. 1. 2020).

²³ Přeloženo autorkou.

23. 2. 1942

Moje milovaná Haničko, Jiřinko, Gretinko a Jirko!

Dnes v 6 hodin večer jsem dostal Tvůj dopis z 9. tohoto měsíce a v ½ 7 jsem byl předveden a bylo mi sděleno, že v ½ 7 ráno budu popraven. Věděl jsem to už v poledne, protože mě oholili a dostal jsem nové šaty. Haničko, má milovaná, věř mi, že jsem po celé tři měsíce nebyl tak klidný a statečný. Je 11 hodin večer, jsem s Lustigem a Hermannem a v protějščí cele jsou také ještě čtyři mladé životy. Opouštím tento svět docela klidný, s úsměvem na rtech, se vzpomínkou na Tebe a na Jiřinku a s vašimi obrázky v kapse. Buď silná a statečná jako já. Musíš to udělat pro mou Jiřinku. Jsem zbaven velkého utrpení, neboť mříže jsou pro mě horší než smrt. Povede se mi dobře, mrzí mě, že kvůli mojí chybě neseš utrpení vlastně pouze Ty. Prosím odpusť mi. Věřím v Boha a naše opětovné shledání, musíš ale počkat, až přijde Tvůj čas. Mým přáním je, ať Ti Jarmila²⁴ vrátí můj náramek a 600 korun. Je u ní také ještě můj oblek. Všechno jí odpouštím a musíš tak učinit i ty. Věděl jsem, že to přijde, a nebyl jsem proto překvapen a před Boha předstupuji čistý, neboť jsem nikomu neublížil. Zpívám tu pro kamarády „Až budeš velký“ a Všemohoucí mi k tomu dává velkou, téměř obdivuhodnou sílu. Dokonce se spolu smějeme. Kamarádi říkají, že zpívám pěkně, já ale vím, že už za 8 hodin uslyším hezčí zpěv, zpěv andělský, zpěv našeho Pána. Těším se, že uvidím mámu a tátu. Napíšu Ti sem malou básničku pro Jiřinku: „Moje Jiřinko, můj andílku, buď zdravá a buclatá, ne hubená jako já! Moji milí vidět mě si přáli, udělal jsem chybu – jsem jen člověk, a tak mě zavřeli. Za tuhle chybu tělo mé musí na věky odpočívát v zemi, vy ale žijete, vy se nesmíte světa bát. Kdybych Tě mohl mít u sebe jen na malý okamžik, dech by mi uvízl v hrdle, jen – nemohl bych Tě vůbec držet v náručí, protože mám spoutané ruce. Neplač, spi, zavři očka svá, Tvůj táta se na Tebe a Tvou mamičku z nebe dívá.“ Haničko, moc Tě prosím, buď silná, všichni musíme zemřít. Nesmíš plakat, to je moje přání. Děkuji Ti za vše, za Tvou velkou lásku, také jsem Tě miloval, jako nikoho na tomto světě. Loučím se s Tebou a věř mi, že mě dnes nic nebolí a nebojím se umírání. Loučím se se svou Jiřinkou a se svou sestřičkou Gretinkou a s Jirkou. Až přejde bolest, najdeš si možná dobrého otce. Moje tělesné ostatky si můžete vyžádat a pohřbit v Praze. Také mým přátelům, mé babičce a Jarmile patří můj pozdrav. Budu nad vámi držet stráž a chránit vás. Nezoufejte a přejte mi, že už nemusím být ve vězení a trpět hladem. Libám vás, moje Haničko a Jiřinko, naposledy tisíckrát a jsem ve vašich srdcích.

Váš Leo

Toto místo jsem 10x políbil. Gretince mnoho polibků a mnoho sil.

Pěvecký soubor Zlatá hvězda (Leo Steiner první zleva) Foto: haGalil.com

24 Bývalá milenka, která Lea Steinera udala Gestapu.

Jaroslav Kostlivý (1910–1943)

Jaroslav Kostlivý pocházel z Domažlic. Narodil se 16. dubna 1910 do rodiny soukromníka. Byl ženatý s Vlastou, rozenou Kollerovou, s níž měl syna Miloše (nar. 1940). Pracoval jako dozorce ve věznici Krajského soudu v Plzni. Byl členem sociálně demokratické strany a Sokola. Za okupace působil jako spojka několika ilegálních organizací. Gestapo jej zadrželo v květnu 1943. Několik dní poté byl dočasně suspendován ze služby. Lidový soudní dvůr v Drážďanech nad ním vynesl trest smrti v září 1943. V žádosti o milost, kterou Jaroslav Kostlivý adresoval Vrchnímu říšskému státnímu zastupitelství v Berlíně, poukazoval na to, že jeho manželka a dvouletý syn jsou *úplně bez hmotných prostředků* a zcela odkázáni na jeho výdělek. Stejně tak hmotně podporoval i svou 69letou matku. Žádost o milost byla zamítnuta stejně jako žádost jeho ženy o návštěvu k smrti odsouzeného manžela, jehož neviděla od jeho zatčení. Poprava byla vykonána 22. října 1943. Přání Jaroslava Kostlivého být pohřben na hřbitově Všech svatých v rodných Domažlicích, vyjádřené v dopise na

Jaroslav Kostlivý v roce 1940 a Vlasta Kostlivá se synem Milošem v roce 1942

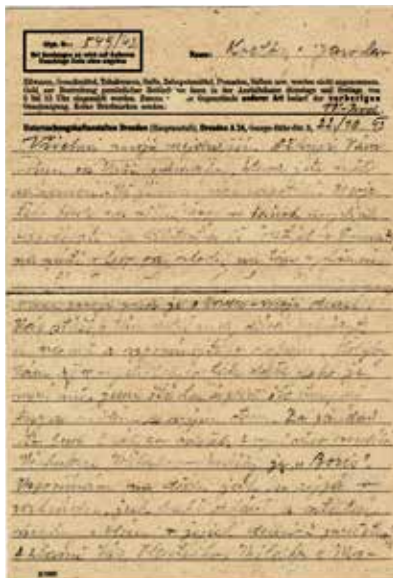
Foto: soukromý archiv

rozloučenou, se nesplnilo. Jeho tělo spočívá od 26. října 1943 na Novém katolickém hřbitově v Drážďanech.

Vlasta Kostlivá zůstala po odsouzení manžela s malým synem bez stálého finančního příjmu, odkázána na nevelké příspěvky Sociální pomoci v Plzni. Posléze byla německými

úřady nuceně nasazena na práci v továrně. Znovu se již neprovdala, od roku 1946 žila s přítelem. Syn Miloš vystudoval střední průmyslovou školu elektrotechnickou a pracoval v podniku Elektrifikace železnic.²⁵

Poslední dopis adresoval Jaroslav Kostlivý manželce Vlastě, synu Milošovi a své matce. Krátce před popravou se mu ještě podařilo tajně napsat krátký vzkaz. Moták nalezla jeho žena zašitý v kabátu, který jí po vykonání popravě zaslala poštou správa věznice.²⁶ Jaroslav Kostlivý v něm píše o 16 spolupopravených téhož dne. Počet odpovídá skutečnosti, nevěděl pouze o dvou ženách, jejichž cely byly oddělené.²⁷ Jeho zmínka o brutálním sebepoškození spoluodsouzeného Eduarda Krále z Litomyšle poukazuje na psychické rozpoložení tohoto muže tvář v tvář smrti a je v silném kontrastu s tím, co Eduard Král napsal v dopise na rozloučenou své rodině: *Odcházím nerad, ale klidný usmířený. Co se tehdy skutečně v cele odehrálo, již není možné zjistit.*²⁸

Poslední dopis Jaroslava Kostlivého

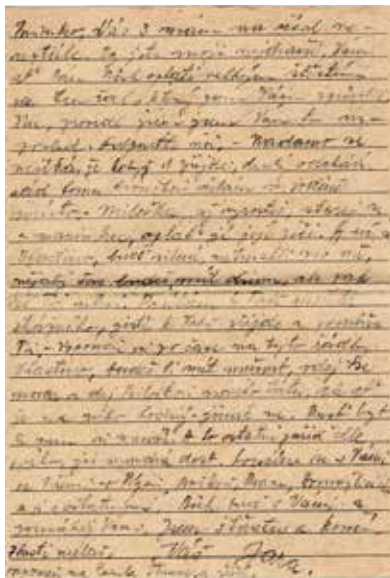

Foto: soukromý archiv

Oficiální dopis na rozloučenou Jaroslava Kostlivého

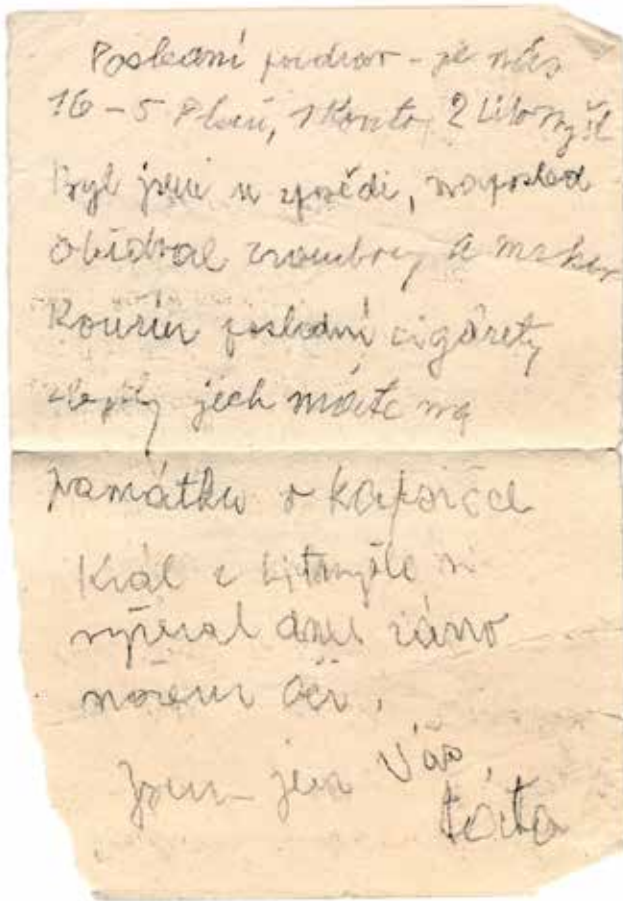
22. 10. [19]43, 11 hod.

Všichni moji nejdražší. Děkuji Vám všem za Vaši námahu, kterou jste měli se mnou. Už jí není více zapotřebí. Moje tělo bude na věčné časy ve Vašich myslích odpočívati na hřbitově u Vš[ech] Svatých v Domažl[icích] na místě vlevo od vchodu na tom vyvýšeném místě. Budu stále se dívati na Škarman.²⁹ Duše má přesto je s Vámi, moji draží, Vás stráží a Vám dobré rady dává. Nezoufejte a na mě vzpomínejte v dobrém. Kdyby Vám v myslích bylo tak dobře jako je nyní mě, jsem šťasten, úplně šťasten. Už brzy se uvidím se svým otcem. Za pár dní to budou dva roky, co odešel. A nyní něco veselého. Vinkulace Miloškovy knížky je „Boris“. Vzpomínám na dědu, jak se rýpe v zahrádce, jak babi shání a ostatní všechny vidím v jejich denním zaměstnání. A hlavně Vás, Vlastičko, Milošku a Maminko, Vás 3 mám na očích neustále. Vy jste moji nejdražší, Vám ať Pán Bůh oplatí velkým štěstím za ten žal, který jsem Vám způsobil. Nu, provedl jsem Vám to naposled. Odpusťte mi. Nadarmo se neříká, že když jeden přijde, druhý odchází, rád tomu broučkovi dělám v rodině místo. Milošku, až vyrosteš, starej se o maminku, oplat jí její péči. A uč se.

Vlastino, buď silná, netruchli pro mě. Nějaký čas budeš mít dřinu, ale pak se Ti uleví. Posílám k Tobě anděla strážného, jistě k Tobě přijde a pomůže Ti - vzpomeň si po čase na tyto řádky. Vlastino, budeš-li mít možnost, vdej se znovu a dej Miloškovi nového tátu. Ale ať je na něho hodný - jinak ne. Pust' byt a vem si menší. A to ostatní zaříd dle svého, jsi moudrá dost. Loučím se s Vámi se všemi, v Plzni, Boškově, Praze, Domažlicích a i s ostatními. Bůh buď s Vámi a pomáhej Vám. Jsem šťasten a končím.

Váš Jara

Vlasti, neplač, vzpomeň na Emila Štrunce³⁰ a ost[atní].

Poslední pozdrav - je nás 16 -
5 Plzeň, 1 Kout, 2 Litomyšl
Byl jsem u zpovědi, naposled
obědval brambory a mrkev
Kouřím poslední cigarety, zbytky jich
máte na památku v kapsičce
Král z Litomyšle si vyřezal dnes ráno
nožem oči.
Jsem jen Váš

táta

25 BArch Berlin, sign. R 3017/11821; VÚA - VHA, sbírka osvědčení podle zákona č. 255/1946 Sb., č. j. 148257/47, Jaroslav Kostlivý; dokumenty z archivu Tomáše Kostlivého.

26 Archiv Tomáše Kostlivého, přihláška Vlasty Kostlivé o odškodnění podle dekretu presidenta republiky č. 53 Sb., o odčinění křivd československým veřejným zaměstnancům, ze 17. 8. 1945, nedatováno.

27 Mezi 18 popravenými 22. 10. 1943 bylo 10 Čechů a jedna Češka.

28 Dopis na rozloučenou i moták pocházejí z archivu Tomáše Kostlivého.

29 Lesopark v Domažlicích.

30 Emil Štrunc (nar. 1887), sokol ze Skvrňan u Plzně, zahynul v lednu 1942 v koncentračním táboře v Osvětimi.

Moták na rozloučenou Jaroslava Kostlivého

Foto: soukromý archiv

Zdeňka Varhulíková (1914–1944)

Zdeňka Varhulíková se narodila 19. března 1913 v Praze-Podbabě do rodiny bývalého legionáře. Vystudovala gymnázium a chtěla se stát středoškolskou profesorkou. Kvůli uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 nedokončila studium Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Již při studiu působila jako učitelka (praktikantka) na pražských měšťanských školách. Byla členkou levicově orientované Učitelské unie, v polovině 30. let údajně tajně vstoupila do KSČ. Po okupaci se zapojila do odboje. Roznášela ilegální komunistické letáky a opatrovala zbraně a munici. Gestapo ji zatkl v lednu 1943. Dva měsíce poté byl kvůli podezření z ilegální protinacistické činnosti zatčen také její otec Antonín Varhulík (nar. 1887). Soudní řízení s ním bylo pro nedostatek dů-

Pomník účastníkům protinacistického odboje v Praze-Bubenci. Je zde uvedeno i jméno Zdeňky Varhulíkové. Foto: Birgit Sack

kazů zastaveno a na základě uvalení tzv. ochranné vazby byl internován v koncentračním táboře Flossenbürg. Později byl vězněn v Dachau, na svobodu se dostal až s koncem války.³¹

V březnu 1944 vynesl Lidový soudní dvůr v Drážďanech nad Zdeňkou Varhulíkovou a jejím kolegou z odboje Františkem Pekáčkem (nar. 1900) trest smrti. Byli popraveni jen pár minut po sobě 26. července 1944.³² Zdeňka Varhulíková byla pohřbena o pět dní později na hřbitově sv. Jana v Drážďanech. V roce 1976 došlo k přemístění jejích ostatků do společného pohřebiště s památníkem na téže hřbitově.³³ V rodné Praze ji připomíná kenotaf na hrobě jejích rodičů na hřbitově v Bubenči a pomník před starou čistírnou odpadních vod v Papírenské ulici v Bubenči.³⁴

Zdeňka Varhulíková napsala minimálně dva dopisy na rozloučenou. První, oficiální, adresovala svým rodičům a bratru Antonínovi. Stejně adresáty měl i druhý dopis, který napsala tajně nedlouho před popravou. Z věznic jej pravděpodobně propašovala dozorkyně, která ho po válce předala sovětským orgánům, a teprve poté byl doručen rodině. Tento dopis psala Zdeňka Varhulíková s vědomím, že nebude cenzurován, a jeho obsah je proto otevřenější. Zmiňuje se v něm o českých vězeňkyních a německé zaměstnankyni věznic, které jí nezištně pomáhaly, nebo přibližuje okolnosti svého zatčení a odsouzení. Oba dopisy se do-

Zdeňka Varhulíková

Foto: NA

chovaly pouze v prepisech, uložených dříve v bývalém Archivu Ústavu dějin KSČ. Nyní jsou součástí fondu Sbirka osob ve vojenském historickém archivu.³⁵ Na rozdíl od posledních dopisů jiných obětí nacismu z řad komunistů nebyly dopisy Zdeňky Varhulíkové nikdy zveřejněny v plném znění. V komunistickém tisku i historiografii z nich byly citovány pouze vybrané krátké pasáže.³⁶ Důvodem bylo nejspíš vyznání se Zdeňky Varhulíkové z víry v Boha, které je v dopisech jasně a opakovaně vyjádřeno. Oba dopisy zde publikujeme v plném rozsahu.

31 Národní archiv, f. Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha – dotazníky, Zdeňka Varhulíková, Antonín Varhulík.

32 BArch Berlin, sign. R 3017/15718.

33 K tomu více SACK, Birgit: „Převoz mrtvých do protektorátu nepřichází v úvahu“. Nakládání s tělesnými ostatky popravených v Drážďanech v letech 1940–1945. *Paměť a dějiny*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 33.

34 Viz <https://www.vets.cz/vpm/21844-kenotaf-zdenka-varhulikova/> (citováno k 29. 1. 2020).

35 VÚA – VHA, sbírka osob, Zdeňka Varhulíková. Ve sbírce se nachází ještě jeden přepis dopisu, jenž může být chápán jako dopis na rozloučenou. Zdeňka Varhulíková ho adresovala své přítelkyni Anně Horníkové.

36 Např. HANÁK, Vladimír: Zdeňka Varhulíková. *Hlas revoluce. Týdeník Českého svazu bojovníků za svobodu*, 1973, roč. 27, č. 9 (rubrika Osobnosti), nebo HÁJKOVÁ, Alena: *Kapitoly z dějin odboje proti nacismu. KSČ v čase války a odboje 1938–1945*. Rudé právo, Praha 1985, s. 131, nebo PASÁK, Tomáš – THOŘ, Jaroslav (eds.): *Bojovali za nás. Sborník o hrdinech protifašistického odboje na Praze 6*. Obvodní výbor ČSPB Praha 6, Praha 1985, s. 290–292. V některých starších pracích se též objevuje chybné datum popravu 31. 7. 1944. Jde ve skutečnosti o datum uložení jejích ostatků na drážďanském hřbitově.

Oficiální (cenzurovaný) dopis Zdeňky Varhulíkové rodičům a bratrovi

Maminko nejdražší, milovaná a tatínku, můj drahý a poctivý, Tonouši, bratříčku milený,

loučím se s Vámi na tomto světě. Nermutiž se srdce Vaše, aniž se strachuj. Je mír a pokoj v duši mé a Bůh ode mne odňal všecken strach i bolest i úzkost. Osten smrti je hřích a špatné svědomí. A já mám pevnou víru, že mi bude odpuštěno, neboť i já jsem odpustila a trpěla i milovala mnoho. Hleď, maminko, svička, kterou mi zapálila smrt kmotříčka při narození, dohořívá, nač zoufat a nařítat? Smrt není zlá a těžko by bylo lidem bez ní. Víš, jak ji měl ten kovář přikovanou na stoličce a jak lidé trpěli, že nemohli umřít? Často jsem si vzpomínala na ono místo z Vojny a míru, kde kníže Andrej umírá a nazývá smrt procitnutím. Ať už je cokoli, když vyjdeme ze zajetí smyslů, věřím, že Ježíš nelhal, když nás učil spravedlivě žít a beze strachu umírat.

Maminko, dej Emě tu béžovou látku na šaty, měla jsem Emu velice ráda. Jiřímu R. Sakuru, Milušce ten Turgeněvův román, který se jí nejvíc líbí, ostatním píši, co si mají vzít na památku. Šaty rozdej podle svého, jak se komu hodí a co si po mně chceš nechat. Přeji si, aby sis po mně nechala náušničky (pošlou Ti je), hodinky, jsou od tatínka k mým třináctým narozeninám a tu panenku se zavíracíma očima, cos mi dala k Ježíšku. A ty džbáněčky, které mám od Tebe na památku.

Když si budou někteří z mých přátel, kterým nepíši, přát některou z mých knížek. Dej jim. Jiříně dej mé denky z mládí, jsou na půdě, jako psychologický materiál. Spoléhám se na její mlčenlivost. Také jí dej Březinovy básně i Hudbu pramenů a řekni, že jako vrchol sebepoznání jsem u sebe došla k víře v Boha. A že nejlepší léčba je pokorné uznání vlastních chyb.

Strýčkovi Karlovi také píši.

Rakovům, Neubauerovům a všem známým tisíce pozdravů. Ty, Tonouši, si vezmi všechny zbývající knížky. Tobě ponechávám všechny své dluhy ve smyslu konkrétním i přeneseném. Stůj při mamince věrně a oplat jí za mne její lásku. Nenaříkej pro mne, jsi muž. A buď užitečný za mne. Život nemůže jít stále květnatými sady a potká-li Tě protivenství, buď pevný a neboj se! Tatínkovi napiš, ať se nic nermoutí a ať se těší na návrat domů, a že jsem nebyla zbabělá.

A maminko, věřili v Boha, nemůže být Tvůj zármutek trvalý. Jednou se přeci sejdem, vždyť život člověka mizí jako stín, ale slovo boží zůstává na věky. Nezareptej jedinou myšlenkou proti osudu, ale žij zbožně ještě svou lhůtu. Hleď, odňal-li ode mne všechnu úzkost, věřím, že dá Tobě útěchu. Milovala jsem Ježíše jako cestu, pravdu a život, i Ty jej tak miluj, ne jako někoho, kdo na zavolání pomůže. Můj život má svůj smysl, snad bylo jeho předznamenáním, jak nás pan Vácha maloval, když jsem byla maličká. Je život stálé rozcházení a loučení, nás to potkalo nyní, jiné později. Maminko moje šedivá, Tys mi všechno odpustila a Ty bys mne k sobě přivinula i zlou, a takový věřím, že je podle zaslíbení Ježíšova i Bůh Otec. Přijímám svůj osud od něho poslušně.

Libám Vás, maminko, tatínku a Tonouši a loučím se s Vámi jako se zapadajícím sluníčkem.

Vaše Zdeňka

Ilegální (necenzurovaný) dopis Zdeňky Varhulíkové rodičům a bratrovi

Drahá moje maminko, milovaná vřele do poslední chvíle!

Tatínku můj drahý a Tonouši, bratře rodný!

Mohu Vám poslat poslední políbení a poslední obejmutí bez censury, protože i tu ve tmě nejtemnější jsou mezi lidmi lidé. Nezapomeňte, že nejsou všichni Němci našimi nepřáteli. Jsou ještě, kteří se stydí za ukrutnosti, páchané ve jménu němec[kého] národa. Jsou takový, kteří jako milosrdní Samaritáni ulehčují nám osud, třebaže riskují, že sami se octnou na našem místě.

Hleď, co prvně chci psát. Naše zatčení zavinili provokatéři, na které naletěli Baxovi. Mimo to Antonín Fiala, který vydal Stránčické a tím i nás. Mimoto provokatér, který vydal Šumberu, a lidé, kteří pověděli na Šumberu o těch zbraních. Na Š. si nestěžuji, co nemusel, neřekl a řekl, protože se nedalo nic jiného dělat. Zkusil strašně bití.

Co se týče rozsudku, nemohli mi nic jiného dát vzhledem k tomu, jak se teď po druhém stanném právu soudí. Já neměla stejně žádné jiné naděje než v Boha, ale když můj osud tak musí jít, přijímám jej docela ráda. Však dobře víte, že zabíjejí jen tělo, ducha však zabít nemohou. A myslím, že já sice zahynu, ale jako zrno, které padlo na zem, a ne jako zrno, které rozemelou na mouku. Cítím, jak je pravdivá ta píseň „Vy za oběť jste padli“ a jistě za nás ustane tisíc jiných. Jakou ctí, jakou radostí je taková smrt.

Hřešila jsem mnoho před Bohem a před lidmi, ale přece jsem v celém životě si přála, aby lidé byli šťastnější, aby nebylo hladových a zkrhlých, odstrčených a posmívaných, nemocných a opuštěných, aby nebylo válek a zotročování

člověka člověkem. Co už lidí proto umřelo. Ale oč já mám smrt lehčí! Ani mne neukřížují ani nehodí dravé zvěři, ani na mne nenechají zvolna skapávat vodu, ani mne nespustí do hladomorny. Nevyříznou mi jazyk, neutnou pravou ruku, nepověsí na hák za žebro. Zemřu smrtí rychlou a bezbolestnou. Cesta k ní je už vyšlapána. Uvidím jít v duchu před sebou Karla Šatala, Fučíka, Šumberu, Panocha, Štefičku. Věř, že mne bude Bůh tak milovat, že ode mne odejme všechnu úzkost.

Abys věděla, jak jsem tu žila ty měsíce. Měla jsem hodně jídla a dobré. Sláva Ti řekne, od koho. Domácí buchty a koláče, chléb se salámem, s máslem, masem, cukr i jednou dort. Noviny, přátelská slova a pomoc, v čem jen bylo možné. Nejlehčí pouta, kožená, měkce vyložená a poutána jen na noc a pro formu. Všechny věci svoje, šaty, prádlo, boty, nic trestaneckého. Ty nevíš, jak to člověka těší, víc pro tu účast než pro skutky. Od Češek mi přinesla vitaminy a rybí tuk, Nestlé mi dala přes zákaz využívat. Všechny vitaminy, které mi zbyly z předešlých balíčků, jsem dostala. Kdyby to šlo, byla by mně přinesla i kousek louky a sluníčka. Také ještě před soudem nahoře ta stará mi byla jako matka. Buď jim vděčná jako já.

Jistě si vzpomínáš, co jsem Ti říkala, když jsme se dověděli, že ten neb onen zemřel v koncentráku nebo byl popraven. Je to boj. Někdo padne, někdo přežije. Musíte se na to stejně dívat i u mne. Musíte umět pro národ obětovati i ve skutečnosti, nejen ve slovech. Já vím, že už je jitra blízko. A nic nenařtkám, že zrovna na úsvitě padnu. Pro mne je důležitější, aby se boj probojoval důkladně, aby nebylo už třeba dalších válek. Aby lidé, zkrěsaní bolestí, pochopili, že nijak jinak se to rozřešit nedá. Neboť vlastní zkušenost je nejlepším učitelem. A co bylo platno kázat lidem, dokud bylo plno jiných východisek. Taky se neraduji proto, že já měla pravdu, ale že bude na světě líp. Dost se už napila země lidské krve, jaká úroda na ní vzejde.

Maminko milovaná, Ty nesmíš plakat, ale radovat se. Však my se jednou sejdem. To jen lidé ve své pošetilosti myslí, že smrtí vše končí. Co na tom záleží, projdu-li tou branou dřív já než Ty a tatínek. Jednou to být stejně musí. A jak se lidé trápí často a já dojdu k tomu okamžiku zdráva a bez bolesti.

Často si vzpomínám na Mistra Jana Husa, jak zpíval na hranici nábožné písně. Také já budu mít dvě písně v duši. Jednu o mém domovu a o lidském bratrství. Bůh mi dal krásný život a dá mi i krásnou smrt. Dal mi rodiče, pečlivé, dobré a obětavé, dal mi přátele a lásky, dal mi milovat přírodu a poznat cestu, po níž lidé stoupají k Bohu, a ve smrti „mne přivine k sobě a sejme mou tíž“.

Na Tebe, Tonouši, spoléhám, že zaplatíš mé dluhy rodičům a půjdeš moudřeji mou cestou. Málo jsem Tě milovala zjevně, ale tím srdečněji ve skutečnosti. Budeš mít děti a přiložíš ruku k dílu. Ve všem jsi šel vždy za mnou a ve všem jsi byl schopnější.

A tatínku, nic nelituj, že jsem brala vážně to z té písně „za národ svůj i život klást“. Ty jsi byl vždy poctivý člověk a rozumíš mi.

Vy, drazí příbuzní, byli jste jako podpěry stromům v bouři. Kdyby Vás nebylo, jaké škody by ještě byly. Naučila jsem si Vás hluboce vážit, Ty milá Mařko a Milko a Růžo a strýčku Karle a Olgo a všichni.

A ty, Lado, odpusť, že jsem žádala Tvé pomoci, i když jsem věděla, že Ti [ji] nemohu vrátit. V takové situaci člověk jinak hodnotí všechny věci. A já jsem si přála, aby maminka prožila ty zlé měsíce pokud možno v naději.

Je čas se loučit. Prosím Vás, maminko a tatínku a Tonouši i má široká rodino i mí přátelé, abyste mi odpustili, co jsem Vám kdy zlého učinila, líbám Vás a nejvíc rodiče. A je mi lehké, neboť „my věděli, co na nás cestou čeká, byť hrom v nás bil a mráz nám v kosti vál, toť jenom česká sudba odvěká, my při ní půjdem kupředu dál, jen dál. Za volnost lidskou v nás kdy rozkvetla – zas stojí Čech jak druhdy za ní stál. Ta myšlenka, která nás ve hrob smetla, zas k slávě vznese nás, jen dál, jen dál.“

Utrpení stálo za tu naději, že „bude v Čechách bílý den a plno růží kolem“.

Maminko, buď statečná, i Vy všichni.

Vaše Zdeňka

Valentin Meerwald (1895-1944)

Valentin Meerwald se narodil 24. října 1895 do německé rodiny v Arnoštově (součást Křižanova) na Prachaticku. Povoláním byl brusič skla. V mládí vstoupil do sociálně demokratické strany, od roku 1923 byl členem KSČ. Po polovině 30. let se stal vedoucím funkcionářem v komunistických odborech. Po Mnichovu a následné okupaci československého pohraničí byl v rámci represe vůči ideovým odpůrcům nacismu přechodně internován v koncentrač-

ním táboře Dachau. Od roku 1941 se zásadně podílel na vzniku odbojové skupiny složené ze sudetoněmeckých komunistů, sociálních demokratů (někdejších členů Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei – DSAP) a dalších. K této skupině patřila i jeho manželka Emma. Systematicky rozšiřovali zprávy zahraničního rozhlasu a vyráběli ilegální letáky, v nichž mimo jiné obviňovali Hitlera, Henleina a NSDAP z rozpoutání války. Tajně pomáhali

válečným zajatcům, jimž opatrovali potraviny, šatstvo a informace. Devět osob z této skupiny včetně Meerwalda soudil Lidový soudní dvůr v Drážďanech, ostatní Vrchní zemský soud v Litoměřicích. Valentin Meerwald byl popraven 4. září 1944. Čtyři dny poté byl pohřben na hřbitově sv. Jana v Drážďanech. Jeho hrob byl označen až po válce za nařízení sovětských orgánů. Kvůli německé národnosti nebyl Valentin Meerwald v roce 1976 přemístěn do společného pamětního pohřebiště pro odbojáře na témže hřbitově. Jeho samostatný hrob byl v roce 1981 postoupen pro další použití.

V roce 1956 byla u příležitosti 12. výročí smrti Valentina Meerwalda z iniciativy okresního vedení KSČ v Karlových Varech umístěna na domě, kde dříve bydlel, pamětní deska. Ulice, v níž dům stojí, nese od té doby jeho jméno (V. Meerwalda). Pamětní deska byla po roce 1989 novým majitelem domu odstraněna.

Meerwaldova manželka Emma si v době jeho popravy odpykávala pětiletý trest odnětí svobody v ženské káznici ve Waldheimu. Po válce žila s jejich synem Waldemarem v Ludwigslustu v Meklenbursku.³⁷

Podle poznámek pátera Bänsche se Valentin Meerwald stejně jako jeho spoluodsouzení Karl Ederer, Karl Wittrich, Karl Kutschera, Rudolf Ott a Josef Ruppert v den popravy vrátil ke katolické víře. Bänsch si dále poznamenal, že Meerwald poslouchal londýnské rozhlasové kázání münsterského biskupa Clemense Augusta von Galen, jenž byl pověstný ostrou kritikou nacistického režimu, což Meerwalda pravděpodobně přiblížilo ke katolické církvi. V posledním dopise Valentina Meerwalda, který byl publikován v roce 1958 východo-

Vdova Emma Meerwaldová a syn Waldemar během slavnostního odhalení pamětní desky na domě Valentina Meerwalda v Karlových Varech v září 1956. Za řečnickým pultem je Jan Havelka, vedoucí tajemník Krajského výboru KSČ Karlovy Vary. Foto: SOKA Karlovy Vary

37 BArch Berlin, sign. NJ 3617; R 3017/5102; R 3017/19082; R 3017/19083; archiv Waldemara Meerwalda.

Valentin Meerwald, 1942

Foto: soukromý archiv

německým Ústavem marxismu-leninismu při Ústředním výboru SED,³⁸ však žádné náznaky religiozity nenajdeme. Nelze ovšem vyloučit, že podobné pasáže byly z dopisu, jenž obsahuje znaky používané k vynechání textu, účelově vypuštěny. Svůj poslední dopis adresoval Valentin Meerwald své sestře Wilhelmine Paulickové. Obrací se v něm také na svého syna Waldemara a ženu Emmu. Původním jazykem dopisu je němčina.³⁹

pd

Moje milá sestro!

Došlo to tak daleko. Až budeš číst tyto řádky, nebudu už mezi živými. Děkuji Ti za vše a žehnám Tvému budoucímu životu. Moje milá Emmo! Ještě jednou Tě objímám a líbám Tě srdečně a vroucně. Co zmůžou slova. Ty sama víš nejlíp, že jsem chtěl jen dobro, že jsem nikdy nesledoval jen vlastní cíle. Může-li být pro Tebe útěchou mé požehnání, necht' je pro Tebe vysloveno tisíckrát až do mého posledního okamžiku.

Žij blaze, můj milý chlapče! Tvůj starý pán odchází na svou poslední cestu. Mezi muži není potřeba mnoha slov. Zůstaň mým milým zářivým klukem, nenech si svůj další život zastínit temným osudem Tvého starého otce a zůstaň věrný slovům, která předal můj otec mně. Ctnostný je ten, kdo je dobrý a ochotný pomoci. Čiň dobro a nikomu neublížuj. Žij blaze, mé požehnání tě bude provázet na všech Tvých cestách...

*Mé poslední pozdravy všem známým, zvlášt' Schikerovi. Ještě jednou Vám všem poslední pozdravy a polibky,
Váš Valentin*

Valentin Meerwald s bratrem a synovcem, nedatováno

Foto: soukromý archiv

³⁸ *Erkämpft das Menschenrecht. Lebensbilder und letzte Briefe antifaschistischer Widerstandskämpfer*. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands, Berlin (Ost) 1958, s. 355-356.

³⁹ Dopis přeložila autorka.